

The Impact of Sufi Thought on the Institution of Family: A Focus on Marital Relationships

Mahmud. Fakhari Oleslami¹, Mohammad Taher. Yacoubi^{2*}, Yazdan. Farrokhi², Syed Hossein. Qureshi Crane²

¹ PhD student in History of Islamic Culture and Civilization, Payam Noor University, Tehran, Iran.

² Associate Professor, Department of History of Islamic Culture and Civilization, Payam Noor University, Tehran, Iran.

* Corresponding author email address: yaghoubi@pnu.ac.ir

Article Info

Article type:

Original Research

How to cite this article:

Fakhari Oleslami, M., Yacoubi, M. T., Farrokhi, Y., & Qureshi Crane, S. H. (2025). The Impact of Sufi Thought on the Institution of Family: A Focus on Marital Relationships. *Journal of Social-Political Studies of Iran's Culture and History*, 4(2), 1-12

© 2025 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

ABSTRACT

The aim of this research is to refine the impact of the Sufi master-disciple relationship within the family, with a focus on marital relationships during the Safavid period. This era was significant in the history of Iran and also involved essential cultural variables that were based on the approach of maintaining healthy family relationships and Islamic life. In this context, families during the Safavid period were influenced by the prevailing legal and jurisprudential system as well as other cultural elements, shaping distinct patterns, functions, and lifestyles, one of which was the impact of Sufi beliefs. The research adopts a qualitative approach, drawing upon historical sources, family relationship texts, and the reports of Western scholars during the Safavid period through a descriptive-analytical method. The outcome reveals that the master-disciple relationship is a core element of Sufi practices, where the disciple is in complete submission to the master. This practice was particularly emphasized by certain people in the Safavid era and extended into the home environment. It led to the establishment of reciprocal relationships and connections between spouses, which reduced family conflicts and harms. This impact was also visible in society, as families that adhered to this principle faced fewer problems. Moreover, in the Safavid royal court, where the role of women was revitalized, the master-disciple relationship between royal women and the Shahs had a profound influence. It was so powerful that many governance-related issues were mitigated, as attested by the travel diaries of Western scholars, such as Chardin.

Keywords: Sufism, Safavid, family, disciple-master relationship, social harms

EXTENDED ABSTRACT

Sufism has had a significant influence on various aspects of Islamic civilization, particularly in the realm of family and marital relationships. Sufi thought, especially the perspective of love and mutual respect in marital dynamics, has been largely positive and nurturing. According to the definition of Sufism by Sheikh Abul-Qasim Junaid Baghdadi, Sufism involves a transformation of the relationship between human beings and God, evolving from fear-based worship to a loving, intimate connection. This transformation is reflected in the relationship between husband and wife, where Sufi practices, particularly the master-disciple (mureed-murad) dynamic, influence the strengthening of family bonds. In Safavid Iran, Sufism, particularly the teachings of Ibn Arabi, played a key role in shaping family relationships, where the mureed-murad relationship was seen as a metaphor for marital unity. The study of Safavid Sufism reveals that, in the context of marriage, the principles of Sufi mentorship provided a framework for mutual respect and support, thus promoting healthier family dynamics (Zarīn Kūb, 1969). This research aims to explore how Sufi thought, particularly in the Safavid period, influenced the marital relationship between husband and wife, with a focus on the mureed-murad interaction, as observed in primary historical sources and Sufi literature.

Family is defined as a social unit formed through the marriage of a woman and a man, with children completing the family structure. It is the most fundamental institution in human society, responsible for the upbringing and development of individuals. The principle of family stability, or "istihkam," refers to anything that preserves and strengthens the family, while anything that causes its disintegration is considered undesirable and reprehensible. According to the divine guidelines, the primary purpose of establishing a family is to create a stable and lasting foundation. This requires that the husband and wife, as the founders of the family, put forth their utmost efforts to maintain this bond, striving for its perpetuation with the same motivation that led to its formation. One of the key elements Islam encourages for family cohesion is love. Love within the family acts as a catalyst for work and the pursuit of livelihood. It serves as a protective force, preventing the wear and tear that can arise from constant friction in relationships, just as oil prevents the wearing down of mechanical parts. Thus, love and mutual care strengthen the family and nurture the warmth of relationships. Creating a family is viewed as the establishment of the most cherished social organization. Islam holds that the family is irreplaceable and its functions cannot be delegated to other institutions, as emphasized in the words of Imam Sajjad (AS) regarding the rights of the wife: "The right of the wife is to know that Allah has made her your source of peace and companionship. This is a blessing from Allah, so treat her with respect and kindness" (Esfandiari & Molaei Birgani, 2017).

Sufism, having spread across a vast geographical region, has diverse views on various matters, including women. The spiritual ranks of Sufi figures, as well as their emotional states, have influenced these views. While some Sufi perspectives have been detrimental to women, others have been beneficial. Sufi thinkers' attitudes toward women often reflect the sect they belong to, leading to contradictory viewpoints. At times, women and families have been viewed negatively, likened to Satan, while in other instances, they are portrayed as angels. This duality in perspective suggests that a comprehensive analysis is needed to understand the Sufi view on women and family. In the early centuries of Islam, ascetics and hermits regarded a life free from women as a core tenet of asceticism. For example, the ascetic 'Amr ibn Abdullah claimed that he could not discern whether a woman or a wall was in front of him. Furthermore,

figures like Hassan al-Basri, a prominent early Sufi leader, believed that God's favor was not bestowed upon those occupied by women and wealth. This notion persisted into the eighth century, with some renowned Sufi leaders, such as Ibrahim Adham, rejecting marriage and even avoiding food prepared by women. However, starting with Ibn Arabi, Sufism began to adopt a more favorable view of women. Ibn Arabi and others explained that marriage did not hinder spiritual progress. Instead, they argued that the best among them were those who were married and found spiritual fulfillment through their relationships. The change in perspective was exemplified by figures such as Abdul Qadir al-Jilani, who, despite initially resisting marriage, ultimately married four women, considering it a means to spiritual elevation. Thus, Sufism's view of women evolved over time, highlighting both the complexity and the transformative potential of relationships within the family (Ramazānī, 2017).

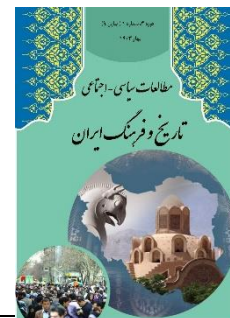
In Sufism, the relationship between husband and wife is seen through the lens of mutual respect and endurance. Sufi leaders and spiritual guides emphasized that, after marriage, individuals should live with kindness, patience, and understanding, even in the face of difficulties. They did not typically recommend divorce as a solution to marital problems. The suffering and hardships that Sufis endured, often referred to as asceticism or spiritual struggle, were considered crucial to reaching higher spiritual levels. Enduring hardship, particularly in relationships, was seen as a way to achieve spiritual growth and the status of saints. For example, Sufi scholars like Bayazid Bastami taught that the suffering caused by a difficult spouse was a test that could lead to spiritual rewards. He encouraged his followers to bear hardship with patience, teaching that the suffering of enduring an unkind spouse could lead to spiritual ascension (Furūghī, 1964; Ramazānī, 2017). This approach aligns with the Sufi view that love and hardship are intertwined, where the love between a husband and wife serves as a path to divine love, eventually leading one to transcend human love. In this context, Sufism presents a profound relationship between marital relationships and spiritual progress, suggesting that the personal challenges faced within a marriage can become a means of reaching higher states of divine understanding.

In Sufism, the term "murid" refers to a disciple or seeker of spiritual truth. A murid is someone who, through personal effort and under the guidance of a spiritual mentor (murshid), follows a path of self-purification and spiritual development. According to Sufi teachings, the murid surrenders his personal will to that of the murshid, allowing the mentor to guide him through the stages of spiritual growth. The relationship between the murid and murshid is fundamental to the Sufi path, as it is through this relationship that the murid learns to overcome ego and attain closeness to God. Sufi teachings emphasize patience and perseverance in the face of hardship, noting that these qualities are essential for spiritual growth. The murid must endure trials and tribulations, trusting in the guidance of the murshid to lead them to spiritual enlightenment. This dynamic is analogous to the marital relationship, where mutual support and endurance, despite difficulties, can lead to spiritual elevation. Women, like men, can also hold the position of murid, as demonstrated by notable female figures in Sufism, such as Rabi'a al-Adawiyya, who achieved a high level of spiritual attainment. This recognition of women as capable of spiritual leadership further highlights the inclusive and transformative nature of Sufi spirituality (Ibn Arabi, 2002, 2009). Through patience and humility, both men and women can reach spiritual fulfillment, illustrating that the spiritual journey is not bound by gender but rather by devotion and perseverance.

In Sufism, the relationship between a husband and wife is often compared to the dynamic between a murid (disciple) and murshid (spiritual guide). This concept evolved particularly after the 5th century,

as Sufism began to emphasize the need for guidance in spiritual matters, similar to the necessity of a guide for worldly journeys. According to Sufi teachings, a murid, who is on a spiritual path, cannot reach the ultimate goal without the guidance of a murshid, who is responsible for helping the disciple navigate the complexities of life and spirituality. This model of guidance and obedience extended to marital relationships, where the husband is seen as the murshid and the wife as the murid. This dynamic calls for mutual respect, obedience, and a shared commitment to spiritual and personal growth. As noted by prominent figures like Mulla Sadra and others in the Safavid era, the relationship between husband and wife in Sufism reflects a deep bond of spiritual elevation, wherein both partners support one another in their pursuit of divine understanding ([Zarīn Kūb, 1969](#)).

During the Safavid era, the concept of the murid and murshid relationship was integrated into family life, particularly within the context of marriage. The Sufi-influenced approach emphasized endurance, patience, and mutual respect between spouses, which helped mitigate emotional crises such as marital dissatisfaction and emotional divorce. The teachings of Sufi leaders like Ibn Arabi, who initially had a disdain for women but later came to appreciate their essential role in spiritual life, reinforced the idea that the marital relationship could be a path to spiritual progress. This approach transformed societal attitudes towards women, presenting them not as obstacles but as partners in achieving divine closeness. The application of this philosophy helped strengthen family structures during the Safavid period, as it encouraged cooperation, sacrifice, and deep spiritual understanding between spouses. Historical accounts, such as those by the Christian missionary Sanson, reflect the high loyalty and commitment observed among Safavid women, who often participated in wars alongside their husbands, further illustrating the impact of Sufism on family dynamics.

تاثیر اندیشه‌های تصوف بر نهاد خانواده با رویکرد روابط زن و شوهری

سید محمود فخری الاسلامی^۱، محمد طاهر یعقوبی^{۲*}، یزدان فرخی^۲، سید حسن قریشی کرین^۲

۱. دانشجوی دکتری تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

۲. دانشیار، گروه تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

*ایمیل نویسنده مسئول: yaghoubi@pnu.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله

پژوهشی/اصیل

نحوه استناد به این مقاله:

فخری الاسلامی، سید محمود، یعقوبی، محمد طاهر، فرخی، یزدان، و قریشی کرین، سید حسن. (۱۴۰۴). تاثیر اندیشه‌های تصوف بر نهاد خانواده با رویکرد روابط زن و شوهری. *مطالعات سیاسی-اجتماعی تاریخ و فرهنگ ایران*، ۴(۲)، ۱۲-۱.

© ۱۴۰۴ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

منظور از این پژوهش، تنقیح تاثیر رابطه مرید و مرادی تصوف در خانواده با توجه به روابط زن شوهری در دوران حکومت صفویه که دورانی تاثیر گذار در سیر تاریخ ایران و همچنین دارای متغیرات اساسی فرهنگی است که با رویکردی مبتنی بر روابط خانوادگی سالم و زندگی اسلامی دایر است. بر این اساس خانواده در دوره مذکور، متأثر از نظام فقهی، حقوقی حاکم بر آن و نیز سایر عناصر فرهنگی دارای الگوها، کارکردها و سبک زندگی خاص خود که از جمله آن‌ها تاثیر باورهای تصوف است. می‌باشد روش این پژوهش کیفی بود و رجوع به منابع تاریخی و کتب روابط خانواده، گزارش‌های مستشرقان در دوران صفویه به شیوه توصیفی - تحلیلی انجام شد. نتیجه رابطه مراد و مریدی از آداب صوفیه است. در این رابطه مرید تسلیم محض مرادش است که به این آداب در برخی از مردم عصر صفوی توجه بیشتری می‌شد و در محیط خانه مطرح می‌شد و باعث می‌شد در اثر تعامل بین زوجین رابطه و علقه، طرفینی ایجاد گردد و اختلافات و آسیب‌های خانواده کمتر شود و این نمود خود را در جامعه نشان میداد در خانواده‌های که به این مهم می‌پرداختند مشکلات کمتر می‌شد و حتی در دربار شاهان صفوی که نقش اساسی زن احیا می‌شد و رابطه زنان دربار با شاهان صفوی رابطه مراد و مریدی نزدیک بود تاثیر گذاری شگرفی داشت به طوری که خیلی از آسیب‌های حکومت داری از بین می‌رفت که برخی از سفرنامه‌های مستشرقان از جمله شاردن گواه این مطلب است.

کلیدواژگان: صوفیه، صفویه، خانواده، مرید مرادی، آسیب‌های اجتماعی

یکی از جریان‌های و کنش‌های موثر و تأثیر گذار در شئون مختلف فرهنگی و اجتماعی تمدن اسلامی اندیشه‌های صوفیانه و نگاه آنان بر زن و خانواده است که با توجه به منابعی که در دسترس هست می‌توان به این نتیجه رسید که نگاه و نگرش تصوف بر خانواده و تأثیر آن بر روابط زن شوهری بیشتر مثبت اندیشی بوده و نقش موده خیلی پررنگ بوده است. تصوف ایرانی را اگر به گفته و تعریف شیخ ابوالقاسم جنید بغدادی بدانیم که عبارت است از اینکه (مرده گرداند تو را از تو و به خود زنده گرداند) یا با معرفتی مبتنی بر حالتی روحانی و توصیف ناپذیر که در آن حالت برای انسان این احساس پیش می‌آید که ارتباطی مستقیم و بی‌واسطه با وجود مطلق یافته است (Zarīn Kūb, 1969). تفاوتی در این مقاله ندارد آنچه از تعریف تصوف پیداست و بدست می‌آید دگرگونی رابطه انسان و خداست که از رابطه بندگی و خوف خداوند به مرحله رابطه محبتی و عشق محبوبی تکامل می‌یابد در تاریخ تصوف غالباً تصوف اهل معرفت را از تصوف اهل محبت جدا کرده‌اند که منظور ما در اینجا تصوف اهل معرفت می‌باشد که سرد مدار و رهبری فکری آن به نوعی ابن عربی می‌باشد که جریان تصوف ایران در دوران صفویه متأثر از اندیشه‌های ابن عربی بود به نوعی که بعد از فوت ابن عربی قطب صوفی برای رسیدن به این مرحله تصوف باید آثار ابن عربی را به صورت کامل بلد باشند که بتواند قطب آن فرقه باشد نویسندگان کتب تاریخ صفویه و تصوف جامعه صفویه را در مواردی تأثیر پذیر می‌دانند، در حوزه خانواده و زندگی زن، مرد و تعاملات بین آنها، تبعیت زن از مرد و بلل‌عکس، به نوعی رابطه مرید و مرادی صوفیه را به عنوان یک مولفه تأثیر گذار در استحکام خانواده می‌دانند که اینگونه ارتباط در اوضاع اجتماعی مردم صفویه به نوعی آشکار است.

هدف اصلی پژوهش حاضر، نشان دادن تأثیر اندیشه‌های صوفیه در روابط خانوادگی زن، شوهر است. برای این منظور تأثیر آداب مرید و مرادی در رویکرد صوفیانه به خانواده و رویکردی مبتنی بر کتاب، سنت نظام خانواده است. درباره تاریخ صفویه و تصوف کتاب‌های مستقل زیادی نوشته شده است اما کتابی که موضوع را به صورت تلفیقی بحث کند تشیع و تصوف تا آغاز سده دوازدهم هجری نویسنده شیبی کامل المصطفی، مقاله تعامل و تقابل تصوف و تشیع در عصر صفویه علی اکبر تشکر الهام نقیبی، و کتاب سیاست و فرهنگ روزگار صفوی آقای رسول جعفریان است. کتاب یا پژوهش مستقلی در این موضوع انجام نشده است. وجه تمایز پژوهش حاضر این است، که به صورت ویژه به تعامل زن و شوهر در زندگی زناشویی در دوران صفویه را متأثر از تصوف میدانند که رابطه مراد و مریدی حاکم بوده است. این پژوهش به صورت توصیفی – تحلیلی با مراجعه به کتب تربیتی و تاریخی اعم از تراجم و طبقات آثار صوفیه و منابع دست اول خانواده در دوران صفویه و تأثیر آداب مرید مرادی صوفیه در خانواده بین زن و شوهر که رویکردی مبتنی بر کتاب و سنت و سبک زندگی اسلامی انجام شده است

مفاهیم

خانواده در دوران صفویه

خانواده بین تمام جوامع بشری به منزله اصلی ترین نهاد اجتماعی و زیربنای جوامع و خاستگاه فرهنگ‌ها تمدن‌ها در تاریخ بوده است. بی‌شک یکی از موضوعات مهم در فرهنگ جامعه عصر صفوی، نهاد خانواده می‌باشد خانواده از جمله نهادهای حیاتی در جامعه ی عصر صفوی است، که به فراخور حال خود در کنار دیگر نهادهای اصلی همچون حکومت، اقتصاد، مذهب، آموزش و پرورش مشغول به ایفاء کارکردهای خود بوده است. بر این اساس خانواده، در دوره مذکور، متأثر از نظام فقهی حقوقی حاکم بر آن و نیز سایر عناصر فرهنگی دارای الگوها، کارکردها و سبک زندگی خاص خود است. لذا از این رهگذر با پیروی از الگوهای خانواده گسترده، پدر سالار، کامل و ناقص، ازدواج دائم و موقت، تک همسری و چند همسری به ایفاء کارکردهای اساسی خود، همانند تربیت، جامعه پذیری، تولید مثل و تعیین پایگاه اجتماعی پرداخته است. البته نباید از این نکته غافل شد که وقتی می‌خواهیم اطلاعاتی در خصوص زندگی مردم عادی بدست بیاوریم باید به اطلاعات گروه‌های مسلط و

حاکم یا نخبگان مراجعه کنیم و از قضاوت‌های آنان که به نوعی نگاه از بالا به پایین است و از یک صافی عبور کرده و به مارسیده است، اعتنای زیادی کرد افزون بر آن فرد نخبه و خاص نمیتواند خود را با عوام مردم تلفیق کند و در افق دید آن‌ها به جهان نگاه کند زنان در خانواده ایرانی عصر صفوی علی رغم مسئولیت‌ها، وظایف متعدد، از نظر دارایی اقتصادی، آزادی و موقعیت اعمال نظر و دریافت احترام نسبت به مرد از جایگاه بسیار پایین تری بر خوردار بود. زنان را کلید آبرو و اعتبار خانواده می‌دانستند و در کنار آن تامین امنیت روانی و عاطفی خانواده نیز بر عهده زنان بود. گرچه در نظر گرفتن این وظایف برای زنان باتوجه به نقش مهم آنان در اداره خانواده مهم تلقی می‌شود، اما متأسفانه مردان عصر صفوی با واگذاری این نقش به زنان کمترین نقش را در تامین امنیت روانی خانواده به خصوص همسر خویش ایفا می‌کردند (Esfandiari & Molaei, 2017).

تصوف در دوران صفویه

تصوف در دنیای اسلام از زهد و فقر آغاز شد واژه صوفی در قرن دوم هجری در برخی از سرزمین‌های اسلامی متداول گردید و بعد از آن می‌توان گفت صوفیان نخستین کسانی بودند توجه به زندگی دنیوی و تجمل پرستی را مغایر با حقیقت پنداری و خدا پرستی دانستند و آنچه برایشان اهمیت داشت رستگاری در آخرت و بهره مندی از نعمت‌های اخروی بود از اواسط قرن سوم به بعد صوفیان به تدریج تشکیلات اجتماعی پیدا کردند و رابطه مرادی در میان آن‌ها پدید آمد. در واقع در هر منطقه و بلکه در هر شهر تابع خصوصیات اخلاقی و فکری معنوی شیخ بزرگی بود که در آن شهر زندگی می‌کرد به گفته آنه ماری شمیل عرفان و تصوف حقیقی را می‌توان به عنوان عشق به مطلق تعریف نمود چرا که نیرویی که معرفت حقیقی را از زهد و ریاضت کشی محض جدا می‌سازد همان عشق و محبت است. تصوف در تمامی دوران حکومت صفویه علارغم فراز و فرودهای فراوانی که داشت تأثیرات خاصی را در عرصه‌های اجتماعی و فرهنگی دوران صفویه به صورت مستقیم و غیر مستقیم وارد کرد توسعه تصوف و ازدیاد خانقاه‌ها و جمع خانه‌ها از ویژگی‌های دوران صفویه در ایران است. از سوی دیگر آغاز حکومت صفوی، یک مقطع حساس در تاریخ تشیع ایران به شمار می‌رود، چرا که تصوف در این دوره حلقه پیوند تسنن و تشیع گردید و خود تشیع نیز در قالب تصوف تبلور یافت و همین موضوع در گسترش و نفوذ تشیع در بسیاری از سرزمین‌های اغلب سنی مذهب نقش مهمی ایفا کرد ارتباط میان تصوف و تشیع نیز در طول تاریخ با فراز و نشیب‌های بسیاری روبرو بوده و موافقان و مخالفان بسیاری داشته است. با این وجود اثرگذاری تصوف بر حکومت صفوی را در چند مرحله می‌توان تقسیم بندی نمود بخش اول نزدیکی و قرابت به حکومت صفوی دوم تلاش در تثبیت حکومت صفوی سوم تلاش در احیا صبغه صوفی حکومت صفویه و نپذیرفتن مقامات درباری از طرف تصوف چهارم سلوک مسلک عرفانی و ساده در تمامی مراحل مختلف رعایت احترام و ادب در رابطه خانواده زن شوهری در قرون اولیه خلاصه نشده و در همه زمان‌ها به ویژه در دوران صفویه نیز از اهمیت بالایی برخوردار بوده است. از دوران صفویه به بعد تصوف به تدریج سیر نزولی پیدا کرد اگر چه تعدادی از بزرگان اهل طریقت تصوف مانند شیخ محمود شبستری و شاه نعمت الله ولی گاه گاه پیدا شدند اما اکثریت را مشایخ صوفی نما و مدعی تشکیل می‌دادند در این دوران تصوف جنبه علمی را فراموش کرد و شکل نظری گرفت برای مثال مرشد کامل کسی را می‌دانستند که آثار محی الدین عربی را بداند و توضیح دهد و از اواخر قرن نهم به بعد جنبه نظری تصوف فراموش شد مرشدان حقیقت توان تربیت شاگرد نداشتند امر ارشاد را ارثی کردند و در خانواده خود به ارث گذاشتند به عبارتی تصوف اول حال بود بعد قال شد اکنون نه حال است و نه قال (Iskandari, 1959).

رویکردی‌های اسلام در استحکام روابط افراد خانواده زن شوهری

خانواده عبارت از یک واحد اجتماعی است که از ازدواج زن و مردی به وجود میاد و فرزندان آن‌ها کامل کننده کلمه خانواده هستند خانواده بنیادی ترین نهاد در جامعه انسانی است که وظیفه تربیت و سازندگی افراد و انسانها را بر عهده دارد. اصل تحکیم یا اصل استحکام خانواده به این معناست که هر آنچه موجب حفظ و ثبات خانواده است پسندیده و هر آنچه موجبات تزلزل آن را فراهم آورد، ناپسند و منفور

می‌باشد با توجه به این مقیاس که از طرف خداوند متعال برای خانواده تعیین شده است. خانواده و اقتضای تأسیس آن ایجاب می‌کند که پایه‌گذاران آن یعنی زن و شوهر، در تحکیم و پایداری این بنا، نهایت سعی خود را بکنند و با همان انگیزه که بر تشکیل آن اقدام کردند، بر دوام آن اصرار ورزند تا وحدت و پویایی این نهاد مقدس تا پایان حفظ شود از جمله مولفه‌های که اسلام برای تحکیم خانواده دارد و ایجاد انگیزه می‌کند، محبت است و وجود آن در خانواده، انسان را به فعالیت و کسب معاش تشویق می‌کند. محبت همچون روغنی است که از سایش و فرسودگی قطعات انسانی در اثر برخورد و اصطکاک مداوم جلوگیری می‌کند. رعایت این مسئله، باعث استحکام خانواده و گرمی روابط خواهد شد. اقدام به تشکیل خانواده ساختن دوست داشتنی‌ترین سازمان اجتماعی است. شاید به این دلیل که خانواده برای تحقق آرمان‌های مورد نظر اسلام ویژه‌گی‌های بدیل ناپذیر دارد و نباید نگاهی کارکرد گرایانه گمان کرد که می‌توان در بستر زمان کارکردهای خانواده را به دیگر نهادها واگذاشت و از اهمیت آن کاست به طوری که وجود مبارک امام سجاد (ع) در مورد حقوق همسر و ضرورت مهر ورزی به همسران چنین فرمودند: (وَ أَمَّا حَقُّ الزَّوْجَةِ فَإِنَّ تَعْلَمَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ جَعَلَهَا لَكَ سَكَنًا وَ أُنْسًا فَتَعْلَمَ أَنَّ ذَلِكَ نِعْمَةٌ مِنَ اللَّهِ عَلَيْكَ فَتُكْرِمُهَا وَ تَرْفُقُ بِهَا وَ إِنْ كَانَ حَقُّكَ أَوْجَبَ فَإِنَّ لَهَا عَلَيْكَ أَنْ تُرَحِّمَهَا. حق زن این است که بدانی خداوند عز و جل او را مایه آرامش و انس تو قرار داده و این نعمتی از جانب او، پس احترام اش کن و با او مدارا نما، هر چند حق تو بر او واجب تر است؛ اما این حق اوست که با او مهربان باش) و در کل سیاست اسلام در ایجاد محبت و صمیمیت در خانواده نگاهی جامع و کامل است و حل منازعات خانوادگی را از بسنده کردن به راه حل‌های حقوقی به دلیل خصوصی بودن عرصه خانواده و عدم امکان ارایه بینه در بیشتر موارد، انس موجود میان زن و مرد و رضا دادن بر طرح دعوا بر ضد یکدیگر و ترس از پیامدهای اقامه دعوا توسط زن نمیتواند راهکارهای اساسی بر کاستن اختلاف زوجین شود از این رو به فرهنگ سازی ارتباط اخلاقی و عاشقانه بین زن و مرد به نوعی رابطه مراد و مریدی به منعی اخص در خانواده تاکید دارد (Ahmadi Nezhad, 2011).

نگاه تصوف به زن

تصوف در محدوده جغرافیایی بزرگی پراکنده شده است بنابراین همانند تمامی موضوعات دیگر در این مورد لازم است وجود دیدگاه‌های متعدد و متفاوت را در آن‌ها امری طبیعی بشماریم و در پدید آمدن فاصله‌ای که بین تصوف می‌توان دید مقامات معنوی خاصی که به آن رسیده اند و حالات روحی متفاوت آن‌ها نیز تاثیرگذار بوده است. ارزیابی تصوف از زن گاهی بیش از اندازه به زیان او و اما در مواردی بسیار نیز به سود زن است. رویکرد اندیشمندان تصوف به زن بسته به مشرب آن‌ها و طریقتی که از آن پیروی می‌کنند بسیار متفاوت هستند و متناقض هم به نظر می‌رسند زن و خانواده که گاهی همانند شیطان به نظر می‌رسد، در مواردی نیز به صورت فرشته‌ای در می‌آید از این جهت در موضوع زن و خانواده نمی‌توان مطلق گفت نگاه صوفیه به زن و خانواده اینگونه است، به نظر لازم هست به صورت گسترده بررسی شود. از همان سده نخست هجری، زاهدان و عابدانی بودند که دور از زن زندگی کردن را جزو حقیقت زندگی زاهدانه می‌شمردند عامر بن عبدالله برای آن که بتواند نهایت بی‌احساسی خود را نسبت به زن نشان دهد می‌گوید متوجه نمی‌شوم آنچه با آن روبرو می‌شوم زن است یا دیوار. وی گوشت نخوردن و مجرد زیستن را جزو دین می‌شمرد یا حسن بصری از رهبران صوفی نقل می‌کند اگر خداوند نیکی به بنده خود بخواهد او را با زن و مال مشغول نمیسازد و با هیچ سرپوشیده‌ای منشین اگرچه رابعه بود و تو او را کتاب خدا آموزی این اندیشه از قرن دوم تا قرن هشتم در ذهن بعضی از زاهدان خراسان عراق و سوریه به سختی نفوذ داشت و حتی مجرد زیستی موجب بزرگ تر شدن آن‌ها در چشم مردم شده بود ابراهیم ادهم که دست از دنیا کشید و خانه خود را رها کرد و به زندگی زاهدانه روی آورد و خیلی از مرشدان و رهبران تصوف که این منش را در زندگی روزمره خود داشتند از جمله نجم الدین اصفهانی عارف صوفی قرن هفتم و هشتم هجری در اصفهان نه تنها ازدواج با زنان خودداری می‌کرد بلکه از دست زدن به طعمایی که زن پخته بود نیز پرهیز می‌کرد. در مقابل از عصر ابن عربی به بعد تصوف دیدگاه خود را به زن عوض کرد و نگاه خوب و منصفانه‌ای پیدا کرد به طوری که ازدواج و زن گرفتن را مانع نمی‌شدند و توجیه آن‌ها برای اینکار می‌گفتند بدترین شما کسانی

هستند که ازدواج نکرده‌اند یا حضور قلب را تنها در سایه ازدواج باید جستجو کرد یا در شرح حال عبدالقادر گیلانی است. بر اساس آنچه او در باب خود میگوید در حالی که دلش میخواست ازدواج کند مقاومت کرده و زمانی که در تصوف به مراتب خودش که می‌خواسته دست یافته با چهار زن ازدواج کرده به تعبیر خودش به ثمره صبر جمیل راه یافته است و در نتیجه صاحب ۴۹ فرزند شده است (Patoreshfsky, 1975; Ramazānī, 2017).

رویکرد صوفیانه به خانواده ارتباط زن و شوهر

در باب خانواده و زن توصیه و منش رهبران طریقت بر مردم و مریدان خود پس از ازدواج با زنان خود با خوبی و مهربانی زندگی کردن بود که باید حقوق آنان را رعایت کنند، بدخویی و ناسازگاری آن‌ها را تحمل کنند و شکیبایی ورزند آن‌ها در اغلب موارد طلاق دادن زن را راه حل مشکلات نمی‌دانستند، دوران رنج بردن‌ها و آزار کشیدن‌ها که در زهد و تصوف از آن به ریاضت و مجاهدت تعبیر می‌شود از اهمیت بسیاری برخوردار است این رنج کشیدن‌ها انسان را پخته میگرداند و به مقام بلند اولیا می‌رساند. مردی که با جفا و نامهربانی زن تندخو و ناسازگار را تحمل می‌کند در نتیجه تن در دادن به این رنجه‌ها به انسانی پخته و به مرتبه اولیا ارتقا می‌یابد از این رو زاهدان و صوفیانی بودند که زنان بسیار بد خوی و ناسازگاری داشته‌اند اما آزار او را تحمل می‌کردند و طلاقشان نمی‌دادند و دلیل می‌آوردند به اینکه در صورت طلاق من زن شخص دیگری می‌باشد و او را اذیت خواهد کرد و تحمل زنان بد اخلاق را موجب دستیابی به پاداش اخروی می‌دانستند، اگر گرفتار زن بد اخلاق بشوی نوعی از عذاب جهنم در این جهان است و باعث رهایی از عذاب جهنم است و کفاره گناهان، بایزید بسطامی به یکی از مریدان خود که از زن خود بسیار در رنج دیده بود بسیار شکایت می‌کرد نگفت او را طلاق بده بلکه گفت شکیبیا باش و زندگی کن عکس این موضوع هم متصور است تحمل کردن مردانی ستمگر، بی‌وفا، زورگو و بد خلق هرچند موجب آزار زنان است، می‌تواند آن‌ها را به مراتب بلند اولیا نزدیک گرداند بعضی براین باورند که آسیه زن فرعون که به پیامبری رسید از این نوع زنان است. در واقع برخی از زاهدان بر این باورند که یکی دیگر از راه‌های گذر عشق انسانی به عشق الهی نیز اینگونه است زن، مرد عاشق همدیگر می‌شوند و در عشق هم میسوزند برای اینکه دوران هجر را به انتها برسانند و به معشوق اصلی برسد بعد از تحمل رنج پی میبرد که خود عشق از آن زنی که عاشقش بود با اهمیت تر است. به این ترتیب با یک جهش خود را به عشق الهی می‌رساند عشق انسانی به عشق حقیقی الهی تبدیل می‌شود با توجه به مطالب ذکر شده در تصوف عشق الهی و عشق انسانی در هم تنیده و باهم آمیخته است که حتی شاعران بزرگی مانند حافظ شیرازی و فضولی بغدادی هم به آسانی نمیتوانند بگویند عشقی که آن‌ها از آن سخن می‌گویند عشق الهی است یا عشق انسانی. می‌دانیم که ابن عربی در ترجمان الاشواق از عشقی که نسبت به خدا در دل خود احساس می‌کرد، در خطاب به نظام دختر رکیان الدین سخن میگوید. و این نشان دهنده این است که زن در خانواده و زندگی منبع الهام مرد است و اشعار هم موید این است که زن به مرد الهام شده است عین القضاة همدانی میگوید نگاه کردن به زن زیبا چشم را می‌گشاید و روشن میگرداند. در نگاه تصوف آنچه که اهمیت دارد این است که فرد به مقام مردانگی برسد زنی که به این مقام رسیده از مردی که به این مقام نرسیده است بهتر است. و مریدان مجذوبی که مغلوب حال خویش اند به بلوغ نرسیده اند و این افراد حق ارشاد را ندارند بایزید بسطامی از دریافت مقام معنوی و عرفانی فاطمه همسر احمد ابن خضرویه در شگفت مانده بود و درباب او گفته بود هرکس میخواهد مردی ببیند که در جامعه زنان پنهان است، به فاطمه بنگرد. ضرب المثل تصوف معروف است طالب مولا مرد است حتی اگر زن باشد مانند رابعه طالب حق باش. او یک زن نیست، هزار مرد است یا ابن عربی از بنت رستم خواهر سالخورده مکین الدین ابو شجاع سخن به میان می‌آورد که آن زن عالمه شیخ حجاز بود فخرالنسا و بهتر است بگویم فخرالرجال و العلما بود و اشاره دارد به این که از او اجازت اخذ کرده است (Mashkūr, 2007; Mustamlī Bukhārī, 1984; Ramazānī, 2017).

مرید و مراد در تصوف

مرید از نظر تصوف دارای دو معنا هست اولی به معنی محب و سالک مجذوب و دیگری به معنی مقتدی و در لغت به معنی اراده کننده، خواهنده و همیشه محب خیر و صلاح و سداد و صواب بودن مرید در لغت عربی اسم فاعل است به معنی اراده کننده و خواهنده، صاحب اراده در اصطلاح تصوف مرید طریقت آن است که خود اراده‌ای ندارد و آن سالکی که از اراده و اختیار خود نتواند جدا شود مرید نیست. مرید از نظر عبدالحسین زرین کوب به معنی این است که سالک طریقت که قاعده ریاضت و ذکر و تمام آنچه را طی سلوک ضرورت دارد از طرق ارشاد و تربیت از مراد خود می‌گیرد. مرید کسی است که با اختیار و رغبت خود با انتخاب مرشدی واصل و با استعانت الهی که هدایت و ارادت در دلش می‌تابد مراحل را طی می‌کند تا ضمن تربیت و هدایت نفس به سوی تعالی شدن روح و خدایی شدن گام بردارد. مرید کسی است که دست بیعت به شیخی صاحب خلافت بدهد و آن شیخ بر سر او کلاه بپوشاند و از گناهان او را توبه دهد و سر سپرده پیری سالک گردد. و در مقابل شیخ تسلیم گردد و به پیرو مراد خود خدمت کند کار سلوک و تربیت از نظر عموم به غیر از اویسیان، بدون واسطه مراد ممکن نیست مراد مرید را به آنچه در طریقت پیش می‌آید راهنمایی می‌کند. و از آفات را منع می‌کند و او از نظر مرید مربی کامل و مظهر کمال صدق و مهربانی، فراصت شناخته می‌شود که بر تمامی احوال مرد نظارت می‌کند تا او را به مرحله مراد برساند که دیگر نیاز به مراد نداشته باشد و مرید برای رسیدن به این کمال باید آداب ارادت را طی کند که اولین مرحله آن با ریاضت و خلوت به دست می‌آید مرید با سلوک خود را از هستی خود دور می‌کند تا به هستی خدای متعال برسد

در میان صوفیان آدابی خاص در سیر طریقت وجود دارد. صوفیان ادراک معرفت عرفانی را کاملاً وابسته سلوک و سفر در جاده طریقت دانسته و کام یابی در این سفر را نیز در پرتو دستگیری شیخی کامل امکان پذیر شمرده اند و از این روست که تصوف برای رسیدن به مقامات کامل عرفانی این مسیر به جز همراهی مراد و شیخ مقدور نمیدانند. همچنان که در سفرهای دنیوی انسان نیاز به نقشه راه و هادی دارد در سفر معنوی نیز حتماً با یک مراد و شیخی باشد که بتوان به او تمسک جست و طی مسیر کرد. و سیر این مراحل با کمک مراد به منظور رهایی از دام شیطان و وسوسه‌های آن و همچنین در این راه دشوار همواره مراحل امتحان و ابتلای مرید به آزمون‌های مختلف در سرتاسر این راه برای سالکان پیش می‌آید و امکان یاس نا امیدی برای مرید می‌باشد نظر به این اهمیت طی مسیر عبودی و مراحل مختلف زندگی بدون مراد مقدور نمی‌باشد. لازم به ذکر است عرفا برای تایید کلام خودشان به سوره مبارکه کهف، آیات ۶۰ تا ۸۲ استناد می‌کنند در آن اشاره دارد به داستان حضرت موسی (س) و خضر نبی (س) که اعتراض می‌کرد به رفتارهای خضر نبی و در جواب مواجه می‌شد با تذکر حضرت خضر که طبق پیمان نباید حرفی و اعتراضی داشته باشد همینطور باید مرید از مراد خود پیروی کند تا به کامیابی برسد که از جمله آن‌ها سید قطب الدین محمد نیریزی شیرازی، خود را مطیع محض استاد خود معرفی می‌کند (Furūghī, 1964; Goldziher, 1921; Iskandari, 1959).

صبر و استقامت کار مرید و سلوک در راه حقیقت، مستلزم تحمل سختی و صبر در شدايدراه است و صبر رضای خدا را در بر دارد و اگر مرید، در راه به جا آوردن طاعات و نزول سختی و بلاها استقامت ورزد خداوند باریتعالی به برکت صبر و صدق نیت او را یاری می‌کند. و تا به مرتبه مردان کامل و واصلان به حق می‌رساند پس مرید با صبر داشته باشد و فرقی ندارد در خانواده کاهی اوقات مرد مرید است و گاهی اوقات زن مرید است. پس از ویژه گی‌های بارز یک مرید واقعی آن است که هر مصیبتی را که به برسد با نهایت متانت و صبر آن را زیبایی تلقی کند و در این اندیشه باشد که از این بدتر هم می‌تواند باشد. در تصوف بودن بانوانی همچون رابعه عدویه که مرتبه مراد را داشتند به عقیده ابن عربی انسانیت حقیقتی است واحد و جامع مرد وزن و مردان و زنان در اصل انسان بودن با هم اتحاد و اشتراک دارند و اختلاف و اشتراکشان تنها در ذکورت و انوشت است که امری عارضی است و داخل در اصل و جوهره انسان نیست بنابراین مرد را در انسانیت درجه و مزیتی بر زن نیست، پس در سیرو سلوک عرفانی و رسیدن به مقام کشف و شهود و به طور کلی نائل آمدن به کمال انسانیت مرد هیچ برتری نسبت به زن ندارد (Ibn Arabi, 2002, 2009).

دیدگاه تصوف زن و شوهر به صورت مراد و مریدی

تصوف بعد از قرن پنجم سازمان ویژه‌ای را ایجاد می‌کرد که بدون آن دانش و معلومات انسانی که تلاش داشت با کوشش و زحمت خود به عالیترین فروغ معنوی دست یابد احتمال داشت مشکلاتی به بار آورد و با استدلال بر اینکه همچنان که مسافرت‌های دنیوی نیاز به راهنما دارد سیر و سلوک الی الله نیز مانند بیابانی بزرگ و وسیع است. مرید بدون راهنما به مقصد نهایی خود نخواهد رسید از این رو رسوم و آدابی معین گردید که طبق آن‌ها هر فرد که مایل بود این شیوه زندگی را بر خود برگزیند باید برای خویش راهنمای معنوی انتخاب کند که شیخ یا پیر نامیده می‌شد و شخصی را که زیر فرمان شیخ می‌آمد مرید می‌نامیدند که اختیار و اراده خود را به مراد می‌سپرد و وظایفی در مقابل آن داشت از جمله اینکه اسرار مراد را فاش نسازد، در نزد او خاموش باشد و خود نمایی نکند، بر گفتار و کردار پیر در نهان و عیان اعتراض نکند و بر آنچه گفت صبر نماید. مؤذن سبزواری خراسانی از شعرای عهد صفویه و از مشایخ بزرگ سلسله ذهبیه، معروف به ذهبیه کبرویه، است. وی در عهد سلطنت شاه عباس دوم صفوی (۱۰۷۷-۱۰۵۲) می‌زیست و در عصر خود از اکابر فضلا و عرفا بود که قائل به وجود مراد و مرید در زندگی زن مرد است که از طریق سلوک و جذبه‌ی الهی مدارج کمال را طی نموده است و به درک فیض نایل آمده است و به علوم شریعت، طریقت و حقیقت آگاه است. از آنجای که تصوف فعال در عصر صفوی بنیه‌های علمی خود را از اندیشه‌های شیخ اکبر ابن عربی منبعث کرد به طوری که هر کس نظرات شیخ اکبر را می‌دانست می‌توانست به عنوان رهبر یا قطب مطرح گردد. در باب ۴۶۳ فتوحات مکی نظر خود را در زندگی با زنان این طوری می‌نگارد من در آغاز ورود به این طریق، مکروه ترین خلق خداوند متعال را زنان و نزدیکی با آنان بود پس از ۱۸ سال گذران از سلوک خود و در سن حدود ۳۸ سالگی می‌فهمد که این کراهت از زنان درست نمی‌باشد. چونکه زنان در نزد انبیاء الهی خصوصا نبی مکرم اسلام (ص) بسیار مورد دوستی و محبت بوده اند. او به درگاه الهی ناله می‌کند تا این حکم برای او آشکار می‌گردد و نتیجه حکم اینکه، نزد رسول زنان نه از روی طبیعت بلکه به تحبیب الهی به سوی او، دوست گردانیده شده بودند بی‌مهری به مقام زن و نادیده گرفتن حقوق او همواره زنان را در طول تاریخ قربانی افراط و تفریط‌های جوامع مختلف انسانی قرار داده است از وجوه مشترکی که ابن عربی در تحلیل هستی‌شناسانه‌ی خود از مرد و زن بر آن خیمه می‌زند اشتراک این دو در اصل نوع انسانی است جهتی که می‌تواند انسان را یک انسان یا خلیفه و جانشین الهی قرار دهد به نوعی این تفکر رابطه مرید و مرادی را به زندگی خانوادگی مردم عصر صفوی وارد کرد (Zarīn, 1969).

نتیجه‌گیری

در دوران صفویه رویکرد (مرید و مرادی) صفویه توسط رهبران تصوف در نظام تربیت خانواده و رابطه همسر و شوهر وارد شد که این نوع رابطه در زندگی مردم عصر صفوی نگاه مرد به زندگی و زن را قوام بخشید و تحمل بردباری در ارتباط میان آن‌ها را تقویت کرد. و آسیب‌های که در خانواده‌ها مطرح بود و باعث طلاق‌های عاطفی در خانواده می‌شد به نوعی با رفتارهای مراد و مریدی برطرف گردید و با توجه به شاخصه‌ها و وظایف رایج بین مرید و مراد که از جمله آن می‌توان به عدم اعتراض به رفتار، کردار و گفتار مراد در نهان و عیان و صبر بر آنچه که مراد می‌فرماید و همچنین عدم بی‌توجهی از طرف مراد به مرید و کمک رساندن در تمامی حالات را دانست. و این امر باعث تقویت بنیان خانواده در دوره عصر صفوی می‌باشد به طوری که اندیشه‌های تصوف و کنش‌ها و واکنش‌های صوفیانه در رفتارها آمیخته و نهادینه شد و زندگی‌ها رنگ بوی صوفیانه به خود گرفت، حاصل این سبک زندگی را می‌توان در تاریخ صفویه و سیاحتنامه‌های مستشرقان که به ایرن سفر داشته‌اند تصریح دارد. سانسون مبلغ مسیحی که در روزگار صفوی در زمان شاه سلیمان به ایران آمد می‌نویسد وفاداری در زنان عصر صفوی خیلی بالا است. به طوری که در جنگ‌ها همراه مردان خود شرکت می‌کنند و همراه سرنوشت آن‌ها شریک می‌شوند راستی چه خوب است که همه زنان خانه همیشه با انسان باشند در حالی که اروپا به این شکل نیست. این سبک از زندگی زناشویی متأثر از تصوف در عصر صفویه حتی در دربار شاهان

نیز به صورتی دیده می‌شود که برخی از شاهان صفوی حتی در جنگ‌ها مثل جنگ چالدران زنان خود را همراه داشتند و این به خاطر عشق و علقه ارتباطی بین آن‌ها بود زن مرد برای آسایش همدیگر ملازم بودند و در مواردی شاهان صفوی از زنان خود برای اداره امور کشور مشاوره می‌گرفتند. درحالی که تصوف حاضر با فاصله فراوان از این سبک نظام خانواده را بی‌ارزش جلوه می‌دهد و خود یک آسیب است.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

موازن اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازن و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

شفافیت داده‌ها

داده‌ها و مآخذ پژوهش حاضر در صورت درخواست از نویسنده مسئول و ضمن رعایت اصول کپی رایت ارسال خواهد شد.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

References

- Ahmadi Nezhad, N. (2011). *On the Religious Endowments of the Safavid Period*. Ketābkhāneh, Mūzeh, and Markaz-i Asnād Majlis-i Shūrā-yi Islāmī.
- Esfandiari, M. R., & Molaei Birgani, S. (2017). The Philosophy of "Women and Beauty in the View of Ibn Arabi". *No. 1*.
- Furūghī, A. (1964). *The Origins of Sufism in Iran*. Tehran.
- Goldziher, I. (1921). *Asceticism and Sufism in Islam*. No Publisher.
- Ibn Arabi, M. b. A. (2002). *The Gnostic Treatise of Ibn Arabi*. Faculty of Literature.
- Ibn Arabi, M. b. A. (2009). *The Meccan Revelations: Knowledge of the Secrets of Sovereignty and Royalty* (Vol. 1). Translated by M. Khajavi.
- Iskandari, E. (1959). *The Principles of Sufism*. Kānūn-i Ma'ārif.
- Mashkūr, M. J. (2007). *The Encyclopedia of Islamic Sects*. Bonyād-i Pizhūhishhā-yi Islāmī.
- Mustamlī Bukhārī, I. (1984). *Commentary on the Understanding of Sufism*. Asāfīr Press.
- Patoreshfsky, I. P. (1975). *Islam in Iran*. Payām Press.
- Ramazānī, H. (2017). *The Etiquette of Devotion in the Safavid Era*. Kaysan Publishing.
- Zarīn Kūb, ' (1969). *The Record of Islam*. Shirkat-i Sihāmī Intishār.